

דרוש שני לפרשת בראשית

וְשֵׁמֶת שֹׁכֵן בְּלֶעָדָה אִם בְּעַל נֶפֶשׁ אֶתָּה (משלי כג ב):

לאין שיעור, עד שכמעט יוצאים מן הגדר, והכל סובב לרצון אלהים עליון - לבל יחטיא מדבריו כחוט השערה:

תרצה לידע גודל עונש הממרה על דבריו יתברך, הלא היא כתובה על ספר הישר⁶¹: אדם הראשון לקח פרי אחד מכל הפירות, והיה עונשו - לדורי דורות - עונש מיתה, נוסף על כמה עונשין מפורשים לאדם ולאשתו קבועים עד סוף כל הדורות. והחקש לכל מַצּוֹת ה', יחרד האיש ויִלָּפֶת, לא יתן שנה לעיניו ותנומה לעפעפיו, לבל יפשע באחת ממצות התורה. ולזה נקרא לְדַעְתִּי עַץ הַדַּעַת - שממנו ידעו כל באי עולם עונש ממרה על דבר האל:

והוא הנרצה לרבותינו ז"ל (כבר) ובתי מדרשות ח"ב לקוטי מדרשים כתי ד"ה ד. ועי' ספרי (מא) ופרקי דר"א (פרק יא): אמרו על פסוק (בטו) **וַיִּנְחָהוּ בֵּן עֶדֶן לְעֵבֶדָה וּלְשִׁמְרָה, לְעֵבֶדָה - זה מַצּוֹת עֲשֵׂה, וּלְשִׁמְרָה - זה מַצּוֹת לֹא**

תוכחת גדולה ומוסר מבהיל יקח האדם מחטא אדם הראשון, לבל יולול באחת ממצות עשה ולא תעשה בהיותו נמשך אחר הנאותיו ותאוותיו, ול[בל] תְּסִיג גְּבוּלוֹת אשר גָּבַל אֱלֹהִים עָלָיו, כי די לאדם הנאות שהתיר לו האל מן המאכלים ומן הלבושים ומן הנשים, גְּבוּלוֹת תֵּלֶק הקב"ה בעולמו, המותר מותר והאסור אסור. אפילו-הכי יפתנו יצרו "מה בין דין לדין, כְּמוֹת זה בן מות זה", ומכל שכן כאשר יראֶה כי כבחו אז - קודם החטא - כחו עתה אחר החטא, לא נפסד צורתו ולא נפסד שום אבר מאיבריו.

בהגישו⁶² לעבור על אחת ממצות האל, זאת ישיב אל לבו - כי הוא יתעלה 'הוא אמר ויהי, הוא צוה ויעמוד' - ייבדל אלהים בין האור ובין החושך: חומת ברזל צריכה להיות לו לאדם הן בידיו הן ברגליו הן בעיניו הן בפיו הן באזניו. תמצא רבותינו מתעצמים בדבר קל, זה אוסר וזה מתיר, וחוששים חששות רחוקות וגדרים וסִיגִים

כתובה על ספר הישר - הלא היא כתובה על ספר בראשית שהיא ספר ישירים אברהם יצחק ויעקב.

61. לשון קצר נקט, כלומר בהגישו את עצמו, פירוש כשנגש.

62. זה לשון רש"י בספר שמואל ב (א יח): "הנה

"שכר מצות בהאי עלמא ליכא" (חולין קמב) כי אם למעלה בעולם הנשמות. וברוך ה' יודע:

ולפי דרכנו יהיה אומרו לעובדה - זה **מצות עשה**, על פי מה שנתבאר שמעין הדעת רצה ה' להדריך בני אדם במצות עשה ולא תעשה, ויהיה זה חנוכם לעבודתו יתברך לכל יורגלו ויתלמדו להיות חפשים ומשולחים לנפשם מאין מניעה משום דבר, וזה יגרום פריקת עלו יתברך וחסרון העיון והחקירה בגדלתו, ותהיה אז בריאת האדם לבטלה. לזה גזרה חכמתו יתברך להכאיב האדם בעוצרו מתאנותיו, והמנעו מדברים אשר ישתוקק אליהם, כי אז ישיב אל לבו מי המצוה ומי השליט בו ומי המונעו מתאנותיו, ואז יתבונן וידע מי בראו ומי גדלו ומי המטיב לו. וזה בעיני מעם לנתינת המצות לכל באי עולם, שתחלת המחשבה בכלם - להתבונן בגדלתו יתברך:

והוא אומרם במדרש (כ"ד מד א) על פסוק (תהלים יח לא) "אמרת ה' צרופה", מאי איכפת ליה לחקב"ה לשוחט מן הצואר או לשוחט מן העורף, הא לא נתנו המצות אלא לצרף בהם את הבריות. עד כאן לשונם. מבואר עם מה שכתבנו, כי עקר המחשבה בנתינת המצות הוא לצרף הבריות, לכל יהיו נעזבים ומשולחים לאשר יחפצו ויתגדלו על אמונות רעות כי אין לעולם מנהיג, ויהיו המצות צרופ להם מסיגים קודם היותם⁶³.

והנה ראיתי לרבנו בספר המורה (בפרק

תעשה. ולכאורה קשה, דעדין לא נצטווה על שום מצוה כי אם על מצוה אחת. ויש לישב שהשם יתברך הניח האדם כגן עדן להראותו התענוג הנפלא שיגיע לאדם בעשותו רצון קונו, ולהיות שאדם הראשון היה כלול מכל הבאים אחריו, יהיה מה שהראה לו באלו הראה לכל הדורות הבאים אחריו, ואם לא ראו בעין-בשר - הנה יראו בעין השכל. ועל כל פנים בשומעם שכר גן-עדן - מצורף אל מה שהשיגו קצת - הנה תתחזק אמונתם בזה. ועל זה קאמר לעבדה ולשמרה במצות עשה ולא תעשה, ועל דרך אומרם (מגילה ג) "אף על גב דאינהו לא חזו, מזליהו חזו".

והן אמת כי רוצה אני להתלמד אם זה הגן עדן שהיה בו אדם הראשון, הוא הגן עדן המיועד לצדיקים לאחר מיתה. ואם הוא כן - יקשה מאד, כי משמחיות הכתובים [נראה] שהוא אקלים נחמד מאד, יש בו אילנות ודשאים לאין מספר, ומה הפין לאדם לאחר מיתה בלכתו לארץ שמנה טובה ורחבה. ומי הוא שילך לשם, אם הגוף - הנה אבדה תקותו וחלפה תאנותו עד בא זמן תחיתו. ואם הנשמה - מה לה ולתענוגי העולם, ואיך תתענג הנשמה במה שיתענג הגוף ואין ביניהם יחס כלל:

ומה שנראה הוא שהגן עדן ההוא מעתד לצדיקים שאחר התחיה, הם בודאי יתענגו בו, ואפשר גם לימות המשיח. אבל ודאי

63. פירוש: קודם היווצרות הסיגים.

כ"ז מהחלק הג') הביא מאמר זה, ואחר שהביא דעות בענין המצות אם יש להם טעם והעלה ז"ל שהמצות יש להם טעם, כתב וזה לשונו: "אלא שאני מצאתי לחכמים דבר בבראשית רבה, יראה בתחלת המחשבה שקצת המצות אין להם עֲלָה אלא המצוה לבד, ולא כִּוֵּן בהם תכלית אחרת ולא נמצאת, והוא אומרם ז"ל מאי איכפת ליה להקב"ה בין נשחטה מן הצואר או מן העורף וכו', ועם היות המאמר הזה נפלא מאד שלא ימצא לו דומה בדבריהם, פירשתי אני בו פירוש תשמעוהו עתה וכו', ולא נפרד מהשורש המוסכם וכו' שכל המצות יש להם עֲלָה וכו', ואמר (ישעיה מה יט) "לא אמרתי לזרע יעקב תהו פקשוני" וכו', והאריך, ותורף דבריו בקצרה וזה לשונו: "שכללות המצוה יש לה סֶבֶה בחכמה, אבל חֲלָקֶיהָ הם אשר נאמרו לְמִשְׁלָל⁶⁴ לבד, כמו שתאמר שהריגת בעלי חיים לצורך המזון הטוב מבוארת התועלת וכו', אמנם היותו בשחיטה ולא בנחירה וכו' - הוא לצרף בהם את הבריות." עכ"ל.

מבוארת פִּנְתּוֹ - באומרו "לצורך המזון" - היא: אילו לא נהרגה הבהמה - תהיה האכילה ממנה כשהיא חיה, ואינו מזון טוב אך יוסיף בַּחַמּוֹת באדם ויפגום נפשו ושכלו. זה פירוש דבריו ז"ל, ולא כמו שכתב המפרש - הרב "שם טוב" - כי הצמחים לא יזונו האדם כהזנת הבעלי חיים וכו'. ודבריו אלו

תמוהים אצלי, כי לא [זה הוא גדר] המצוה שעל-כל-פנים ישחוט בעלי חיים ויאכל, אבל [גדר המצוה הוא:] כשירצה לאכול - יהרוג, ולכן העקר כמו שנתבאר:

ואיך שיהיה, דעת הרב [המורה] היא כמו שכתבנו. והנה הוא ז"ל לא נסתפק במשל שעשה בעל המאמר משוחט מן הצואר, והמשל אצלו ז"ל מחלקי הקרבן, זה כבש וזה איל וזה אין לו סֶבֶה כלל והחכמה חִיְבָה. ואם תרצה, אמור שהצורך מביא להיות שם חלקים שאין להם סֶבֶה וְכֵאלּוּ וכו', ואין ראוי לשאול למה היה זה האפשר ולא אחר, כי זאת השאלה תתחייב אילו היה הנמצא האפשר האחר מקום זה. עכ"ד. זה דעת רבנו ז"ל.

ולקוצר שכלי לא הספיקו לי דבריו אלו, זה יספיק אם היו החלקים שוים, אבל מה תהיה התשובה בִּשְׁנוֹי הבא בַּרְגָּלִים, פְּרִי החג מתמעטים והולכים, בחג המצות אינה כן, זה חטאת וזה אשם וְשְׁנוֹי לאין מספר, האם יהיו כָּלָם בלי סֶבֶה ובלא עֲלָה מחייבת השנויים ההם? אבל לקוצר שכלי, שפל מה שהאמין הרב בכללות המצוה - אאמין בחלקי המצוה, אין דבר נעדר מסֶבֶה ועֲלָה, אלא שאנחנו (נסכל) [נְסַכָּל]⁶⁵ סבותם והמחייב שְׁנוֹיָם:

ומצאתי לרבנו הרשב"א ז"ל בפירוש

65. לשון סכלות, פירוש: לא נדע סבותם והדבר המחייב השנוי וההבדל שבין קרבן לקרבן.

64. הרמב"ם מכנה משל מ"ש רז"ל מה איכפת לו וכו'.

ההגדות⁶⁶ שלו מפורש במסכת סֵפֶה (כה). במאמר "דבר קטון ודבר גדול" ברבן יוחנן בן זכאי, האריך כן במישל ומליצה מרופא מובהק עשה מרקחת לחולה מעורבת מסממנים הרבה יועילו למיני חוליו, והחולה טועם טעם אחד וכו', יִעֲיֵן שם שלא להאריך. ומאמר הנזכר פירשו באופן נאה על דרך "אם צדקת מה תתן לו" (איוב לה ז) יִעֲיֵן שם. וכן פירשו המפרשים לספר המורה - הרב קרשקאש ז"ל - יִעֲיֵן שם. והרמב"ן ז"ל בפרק 'שלוח הקן' האריך בפירוש [מאמר] זה יותר, והביא כמה מאמרי רבותינו ז"ל שיש טעם למִצְוֹת. וכן נראה גם מאומרם (יבמות צמ:) אין הקב"ה מביא תקלה על ידי הצדיקים, שלא יאכלו אֶסּוּר בשגגה:

ונראה שרבנו ז"ל לא נראה בעיניו פירוש זה, כי הלשון "מאי איכפת ליה" מורה שאין לו בזה תועלת - לא לו ולא למי שנתן אליו, כי: אם יש תועלת למי שנתן אליו - לא יאמר עליו "מאי איכפת ליה", כמו שלא יאמר על אומן עושה ספינה מנדבת-לבו להיותו חס על העוברים והשבים, ואחר גמר עֲשִׂיתָהּ יעשה לה כל צרכיה: תורן וגם ועוגן וכל המנהיגים אותה, האם יצדק לומר 'מאי איכפת ליה' כיון שאינו צריך לה, כי הרצון אשר חייב לו לעשות הספינה - הוא עצמו חייב לעשות צרכיה. כן הענין ממש: ברוך-הוא יתעלה - כיון שמרצונו ברא האדם, הרצון ההוא יחייב לעשות צרכיו, ולכשנניח

שהמִצְוֹת יש בהם תועלת וסֵפֶה, היה גמר עֲשִׂיתָ רצונו - הם המִצְוֹת, ואיך יצדק לומר 'מאי איכפת ליה'. זו היתה בריחת רבנו מלפרש פירוש זה, והזקק לפרש מה שפירש בענין חלקי המצוה:

והנה אנכי הכנסתי ראשי בנסיקין הסלעים ובחלקי הסותר, הנה כבר גזרתי אומר שגם חלקי-המצוה יש בהם טעם. וגזרתי אומר שפירוש מאמרם ז"ל הוא כמו שעלתה על דעת רבנו, וצריך אני לדרך ומסלול אברה אליה להיות כל דברי חכמים קְיָמִים:

אומר אני, כי טעם כל המִצְוֹת בכלל

- הוא אשר כתבנו, להודיע ולהַוִּידֵעַ 'כי יש אלהים שופטים בארץ'⁶⁷, ויכיר האדם כי עולם של בעלים הוא ואינו הפקר חלילה. והנה לתועלת זה, היה די במִצְוֹת לא בְּקִישׁ לַהֵם סֵפֶה כי אם רצון בעלמא לְקַיֵּם הַכְּנֻנָה החיא. וזהו אומרם "מאי איכפת ליה להקב"ה", כי המִצְוֹת מצד הַכְּנֻנָה הראשונה אינם מחייבים הם עצמם כי אם לצרף בהם חבריות. אמנם כאשר גזרה חכמתו יתברך לשים לבריותיו חֻקִּים וגזרות, לא רצה לעשות חֻקִּים שלא יהיה בהם תועלת כי אם פעולת ריק, (למה) [לכן] גזרה חכמתו לבראות אדם חסר - [בעל] חסרונות - שיושלמו לו בעֲשִׂיתָ מִצְוֹתיו, ואז תהיה העבודה 'יש בה תועלת', כי היא מְשַׁלֶּמֶת לחסרוֹן⁶⁸ האדם,

68. לחסרוֹן: פירוש, את חסרוֹן, וכן סיגנון הנהמ"ח ז"ל בכמה מקומות.

66. אולי צ"ל האגדות, והיינו הך.

67. תהלים פב ח.

והוא שאמר הנביא "לא אמרתי לזרע יעקב תהו בקשוני" וכמו שכתב הרב ז"ל:

ולחמעים הדבר במשל ומליצה, אומר על זה משל. מלך גדול ראה והנה תחת ממשלתו מדינה אחת, אנשיה כלם עשירים גדולים, אוצרותיה מלאים מכל חלב יצהר תירוש ודגן, לא פחד מושל עליהם ולא שבט המלך, גזר בדעתו לתת עליהם גלגל, ויפן כה וכה וירא כי אין חסר לבית המלך כלום, אלא אלפי יושמי⁶⁹ בבית ובשדה, והנה המלך נבוכ מזה לעשות להם למען יכירוהו בעצם ויודו בממשלתו. אחד מיועצי המלך תמה על מבוכת המלך, ויען ויאמר: "אדוני המלך, הנה לך בקעה לא ימד ארכה ולא ישוער רחבה, ויצאו האנשים ההם במאמר המלך 'מפקד לערב יבתו' (ע"פ איוב ד ט) לפנות עפרה מכאן לכאן, ואז יכירו גדלת השליט עליהם וידעו במלכותו".

השיב המלך: "אתה האיש תחשוב עצה להגדיל המלך בעיני העם בעשותו דבר סכלות, כי יגזור דברי הבל ליטול עפר מכאן ולהניחו כאן בלי סבה ובלי תועלת לעושיה, אין זה כי אם עצת הבל. אבל אני אעשה דבר לקים פונתי בדבר חכמה". מה עשה המלך, שלח וגירה בהם לסמים, הממו אותם ושללו כל אשר להם, וינצלו⁷⁰ אותם מכל אשר להם,

נשאר נודדים ללחם איה⁷¹. והנה הם יושבים בתרדמת עצלותם, ואין רואה ואין יודע ואין מקיץ⁷², שלח המלך עליהם ויען ויאמר להם: "עד מתי פתיים תאהבו פתי⁷³, הנה לכם 'בקעה בארץ שנער'⁷⁴ צאו לכם חרשו וזרעו וקצרו וחי, וכל אשר יתעצל מעבוד הארץ יום-יום - יומת. ואז בעל כרחם שלא בטובתם - לקים מצות המלך - יצאו וחרשו וזרעו וקצרו, ויחיו כל הימים במצות המלך. הנה נתקיימה פונת המלך בדבר חכמה. זהו ענין המצות עצמו למתבונן כאשר כתבנו:

ובאמת שעדן יש לי מקום עיון, דלכשנניח שיש טעם למצות, אם כן כל המאכלות האסורות - צריך לומר שיש בהם פגם בנפש. ומצינו כמה צדיקים וחסידים שאכלו דבר שהוא אסור לאחרים, וכן הלכה [רווחת בדינו, שאותו דבר שאכלו - אסור].

(ואחד מבי ר' שמעון אומר (חולין מב): "בריא" עד שתנקב לבית הסמפונות", וחכמים אוסרים. נמצא שר' שמעון היה מתיר נקובת הריאה, ובודאי שהיה אוכלה. וכן, קיימא לן (יורה דעה קט ב): "יבש ביבש חד בתרי במיל" ואוכלם כלם, ואם יש טעם למצות - קשה הדבר 'פחמן לשנים וקעשן לעינים'⁷⁵. וכן, דבר שנאסר ברבים, [קיימא לן] (שמות כג

72. שמואל א' כו יב.

73. משלי א כב.

74. בראשית יא ב.

75. משלי י כו.

69. דניאל ז י.

70. רוקנו אותם כמו "וינצלו את מצרים" (שמות יב לו) ועי' רש"י שם, והוא מהש"ס (ברכות טו) "שעשאוהו כמצולה שאין בה דגים".

71. איוב טו כג.

ב) "אחרי רבים להטות", [והנה] בדור אחר - יוכלו להתיר אם היו רבים במעמד אחד.

ונראה לישב דודאי יש טעם למצות, אבל בדבר שאי אפשר - הוה ליה כאונס, ולא דברה תורה אלא על הרוב, ולא נתנה תורה למלאכי השרת⁷⁶, ומאי אית למיעבד. אך אכתי קשה מצווי התורה (ויקרא ה ח) בחטאת העוף במליקה - ומותרת לכהנים (עי' מנחות מה), והיא לישראל נבלה גמורה, ואם יש טעם למצות - הרי נבלה [דוגמת] [פוגמת] הנפש, ואיך הותרה לכהנים. ויש לישב. ולמאן דאמר אין שחיטה לעוף מן התורה - אין קושיא.⁷⁷

ובזה שכתבנו - נתיישב בעיני קושי חזק: מצינו [לקמן א כט ע"פ פירש"י שם] שאמר הקב"ה לאדם הראשון לבלתי אכול מכל נפש חיה. בא נח אחר המבול - התיר להם הכל, באומרו [לקמן ט ג] "כירק עשב נתתי לכם את כל". ודבר אלהינו יקום לעולם⁷⁸, לא איש אל ויבזב ובן אדם ויתנחם⁷⁹, ומה טעם לאסור תחלה ואחר כך להתיר.

ועם מה שכתבנו יתיישב קצת, כי ה' יתעלה לא שנה דברו, אבל השנוי בא מפאת המקבלים. כי הדורות הראשונים - מאדם ועד נח - ידע האל יתעלה גובה נפשם, כי לא ראו ולא שמעו קול נוגש⁸⁰, ולא הכירו בידו

יתברך החזקה וזרעו הנטויה, יצטרך להם עוצר התאוה הרבה מאד, אולי ישובו לקו השוה, ואין שמחה אלא בבשר בהמות, שור שה כשבים ושה עזים⁸¹.

אבל אחר המבול - אשר נודעה יד ה' את עבדיו וזעם את אויביהם⁸², אשר מאז - נתמלא כל העולם רעדה ממנו יתברך, אז לא הוצרך לעצור אותם מהבשר, ויספיק להם אסורים ומצות שנתנו להם. וברור הוא שגם מתחלה לא אסרם ה' יתברך כי אם על דרך הוראת-שעה לאותם הדורות, ומאז עלתה במחשבה לפניו שכאשר יתקנו מעשיהם יתיר להם. אבל הדבר אשר יאסור אלהים עליו - הוא אשר יהיה לעולם ולעולמי עולמים, והוא אחד מעקרי הדת: תורה לא תשנה:

עתה באתי להבין ולהשכיל בעין הדעת אשר רואה יתמה, איך היתה בריאת אדם הראשון קודם אכילתו מעץ הדעת, ואם היה נמשל כבהמות ח"ו - איך יצוהו האל לבלתי אכול - ואין הצווי אלא לבן דעת, ואיך יברא ה' בריאה נכבדת בצלם אלהים חסר דעת. ועוד פליאה גדולה הביא מוריני הרב המורה (כ"ב מהחלק הא) וזה לשונו: "הקשה לי איש חכם, זה לו שנים קושיא גדולה צריך להתבונן בה וכו'. אמר המקשה: יראה

76. יומא ל.

77. ועי' תוס' חולין (כ) ד"ה לא אמרן.

78. ישעיה מ ח.

79. במדבר כג יט.

80. איוב ג יח.

81. דברים יד ד.

82. ישעיה סו ד.

מפשוטו של הכתוב, כי הַפְּנֵה הראשונה באדם - שיהיה כשאר בעלי חיים שאין שכל לו ולא מחשבה וכו', וכאשר הִמְרָה - הביא לו מְרִיז־זה השלמות הגדול הַמִּיָּחָד באדם, והוא שתהיה לו זאת ההכרה הנמצאת בנו וכו'. ואין זה אלא כדבר מי שאמר כי איש מן האנשים מרה⁸³ והפליג בְּעוֹלָה, ולפיכך שנו ברייתו לטוב והושם כוכב בשמים". עד כאן דבריו. והשיב עליו רבנו ז"ל תשובה גדולה תמצאנה בספרו.

ואין לי פה לדבר ולא [מצח] להרים ראש לומר שתשובת רבנו אינה מספקת לפשט הכתובים שאומרים בבירור כי "נפקחו עיניהם", ואמר "הן האדם היה כאחד ממנו", ומה לי להאריך להקשות על דברי מורנו אשר מעיד אני על עצמי שלא עמדתי על פְּנֵת דבריו לקוצר ידיעת:

ומכל מקום לא אחשוך פי מהגיד דעתי וידיעתי, אֲדַבְּרָה וְיָרוּחַ לִי⁸⁴. והוא, כי נראה לי כי האדם נברא כדרך הנבראים מבטן ומהריון, כי יהיה דעתם גנוז בקרבם, ועם גדילתם - יגדל עמהם דעתם ותתפרסם הכרתם. אמנם האדם הראשון - להיות כי הוא יציר כפיו יתברך - היה בו קצת דעת תכף ליצירתו. והיה הדעת ההוא, שיעור שיקבל צווי האל - לא זולת זה. ולזה היה ערום הוא ואשתו ולא יתבוששו, כי לא הכירו בחרפת הערוה. והנה אף אם לא אכל

מעץ הדעת - הזמן יעשה את שלו, כי יקנה דעת שלמה כשאר כל הנבראים. אך על ידי אכילתו מעץ הדעת, סָגְלָת העין ההוא היתה כי יעשה מה שיעשה הזמן. ואם יהיה לאדם קצת ההכרה ויאכל ממנו, יהיה דעתו כדעת גדול ממש. ולזה, כשעבר על צווי האל ואכל, נפקחו עיניו והיה כאחד הגדולים לדעת טוב ורע. וזה הנראה בעיני. ואלהים ה' יקיים בנו מקרא שכתוב (תהלים קט יח) "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך", כן יהי רצון אמן:

ואבינה תוכן הכתובים הנאמרים בפתוי הנחש.

וְהִנָּחֵשׁ הָיָה עָרוֹם מִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה וגו' וַיֹּאמֶר אֶל הָאִשָּׁה אַף כִּי אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל עֵץ הָגֶן. וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶל הַנָּחָשׁ מִפְּדֵי עֵץ הָגֶן נֹאכָל. וּמִפְּדֵי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הָגֶן אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בוֹ פֶּן תָּמָתוּ. וַיֹּאמֶר הַנָּחָשׁ אֶל הָאִשָּׁה לֹא מוֹת תָּמָתוּ. כִּי יָדַע אֱלֹהִים כִּי בְיוֹם אֲכָלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם וְהִיִּיתֶם כְּאֱלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע וגו' (ג א-ו). ראשונה צריך להבין מה זו הקדמה "והנחש היה ערום" וכו'. גם אומרו "אף כי אמר אלהים", מה זו שאלה והוא רואה שהם אוכלים. גם אומרו "לא

85. כפילות שם ה' ע"פ תהלים (נ א).

83. לשון מרי.

84. איוב לב כ.

מות תמותון", דרך המפתח לדבר בחכמה, ומה זו הוא אומר 'לא מות תמותון'. גם יש להקשות לישנא ד"אף".

ונראה לפרש שהנחש - על מרמתו סמך, שתקבל ממנו חוה, ולזה מלאו לבו לפתותה. ובפיתויו אמר: א' דעי לך את האשה, כי בחרון אף גדול היה האל בשאמר לכם לא תאכלו מכל עץ הגן, ועל דרך הכתוב (תהלים צה יא) "אשר נשבעתי באפי", ודרשו רבותינו ז"ל (הגינה י) "באפי נשבעתי וחזרתי בי". והנה הוא בדבריו 'כְּמִתְלַחֵלֶת תִּירָה זְקִים'⁸⁶ לומר מה שלא היה, [כדי] ליכנס עמה בדברים ולומר שמה שאמר האל - תִּירָה בכעס, והראיה - שאמר הכל, והיא גזרה שאין יכולים לעמוד בה. וגם, כי נפריש הדברים שהם בכעס, כי אם [לא] כן, למה טרח לנמוע כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל בתוך הגן.

והשיבה היא: כי לא כמו שעלה בדעתך, כי אם מפרי עץ הגן נאכל, ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו וגו' (ג-ב). ובאמת שיש לדקדק, שפתמה דבריה לומר "ומפרי העץ אשר בתוך הגן", והנה שנים הן בתוך הגן: עץ החיים ועץ הדעת, כמו שאמר הכתוב (ליל כ ט) "ויצמח ה' אלהים כל עץ נחמד וגו' ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע". ותו יש לשאול, למה לא צִוְּהוּ האל גם על עץ החיים - מהדבר עצמו

שאמר לבסוף "ועתה פן ישלח ידו" וגו', ואחר שרצה לקנסו מיתה - היה לו יתעלה ליתן מקום לחול העונש, ושמא יקדים לאכול מעץ החיים:

והנראה בעיני, כי עץ החיים - כל-עקר לא היה בו פרי כי אם עֵלֶין בעלמא. ואם היה בו פרי, היה חומר - לא יתאָו⁸⁷ הנפש לאוכלו כענבי הדס וכיוצא, ואין בו טעם כלל, כי כן יאות לכל דבר-מועיל - שלא יהיה ערב, ומשל הדיוט "מאין-רצון נאכלת הרפואה"⁸⁸. ועוד לו, שלא נודע סגֵלָתוּ שהאוכל ממנו יחי לעולם, והיה אף [בלתי] מוגדר, מבלי גדר. אך עץ הדעת - נחמד למראה וטוב למאכל, כל הפוגע בו יתאָו לו, הוצרך לצות עליו בפרט. ולזה, חוה - בספורה לנחש - לא הוצרכה לסיימו⁸⁹, אך סתם אמרה העץ אשר בתוך הגן, כי הוא הראוי לאכילה, ולא יטעה בְּאַחֵר, כי הוא [עין] בעלמא, ולא זכר הכתוב עליו כלל שם פרי.

ולזה דקדק ה' יתעלה - אחר מעשה - לומר הן האדם הִנֵּה בְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וְרָע וְעֵתָהּ פֶּן יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מִעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וְחַי לְעֹלָם (ג-ב), לומר: כי מקודם - היה האדם בחוקת כשרות, ומסתמא כיון שצויתי אותו על [עין] אחד, ממילא 'סחור סחור לכרמא לא יקרב'⁹⁰, וכל שכן כיון שהיו קרובים זה אצל זה - עין

86. משלי כו יח.

87. לשון תאוה (תהלים מה יב, דהי"א יא יז).

88. פירושו: התרופה. וכעין זה עיין במשלי אמר שלמה המלך ע"ה (כו ז) "נפש שבקה תבוס נפת, ונפש

רעבה כל מר מתוק".

89. פירושו: להגדירו, לפרש על איזה עץ היא מדברת.

90. ע"פ שבת יג.

החיים ועין הדעת - וזה יונק מזה, ואם יחרד על דברי - ירחק עצמו מהכיעור ומכיוצא בו, וכל שכן כשנצרך לזה חסרון-טעם וחסרון-ראות המתאנה לאכילה. אבל עתה דנקטוה נגרי ברייתא⁹¹ ואפס עצור⁹² מלשלוח ידו במה שאסרתי לו, כל שכן שלא יעצרנו גדר מלשלוח ידו גם בעץ החיים ואכל וחי לעולם, וזהו דקדוק "ועתה".

והקדים הסבה הגדולה באומרו (שם) הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע, רוצה לומר שנתמלא תחבולות וחקירה על הענינים, ולא יבצר מחקור על עין החיים וידע סגלתו, ובצירוף כל הסבות - חוששני פן ישלח ידו, מה שאין אחד מאלו קודם עוברו:

נחזור לדברינו, שהן זאת טעם דברי חוה בסותמה הדבר ומפרי העין וגוי. והנה היא בדבריה פתחה פריצה לגנב - וברור הוא שהוא מקלות-דעת נשים - ובזה מצא הנחש מקום לפתותה. ובשלשה דברים [שאמרה] שגגה: א'. "אמר אלהים" ולא צנה אלהים. ב'. "ולא תגעו בו", ולא היו דברים מעולם. ג'. "פן תמותון", ולא כי תמותון. מובנת פגגתה, כי עד הנה לא השיגה דעתה כי יבא צווי מהאל על דבר-מה, אך כי יפקח עינים עזרות מהושיט ידו לאכול מאכל אשר סם נתון בתוכו, ולזה [אמרה]: אמר אלהים וגוי פן

תמותון כנותן עצה להרחיק מכל ספק. ולזה - לשפחה שהיא עצה - לא חששה, והוסיפה באומרה ולא תגעו בו, כי המרחיק האדם מאכל מאכל שיש בו סם-המות - יצטרך להרחיק גם מנגיעתו, כי חיד קרובה לפה, ושמה בנגיעתו יושיט ידו לפיו בלא מתכוין ויטעם מאומה וימות, ואם-כן בכלל דבריו שאמר "לא תאכל" - ממילא לא יגע, ואין צורך לבאר למבין. ולזה החליטה ואמרה אמר אלהים לא תאכלו ולא תגעו בו.

כי-אז פתח הנחש להסיתה באמור אליה: [לא מות תמותון כי יודע וגוי ונפקחו עיניכם וגוי. פירוש:] כיון שהאל עצמו במספק בדבר שמה תמותון, אני גזור אומר שלא תמותון. הנה הנחש לא מצא פה לדבר לייחס לאל ישקר, כי היא מדה מגונה בבני אדם כל שכן באל. אבל אם יאמר דבר במספק, הנה אף אם יבא אחר ויחליט הדבר לצד אחד, לא יקרא האחר שקרן. לזה אמר [הנחש] שהוא אמר פן [תמותון] ואני אומר "לא מות תמותון" וכו'. ואם תשיבני כי הוא ידע יותר ממני, אומר אני שגם הוא לא בא אלא למנוע מכם טובה בקנאתו אתכם שמה תהיו כאלהים וגוי, אלא שהבהיל והפחיד אתכם, והרי לא יצא מפיו דבר המיתה כדודאי:

ולכא דידע לישנא בישא⁹³ 'כחיוי חורמן'⁹⁴, הבט מאמרו לא מות תמותון כי

94. הוא נחש השפיפון, שאין תרופה לנשיכתו, לשון חרם. עי' רש"י לקמן מט יז. והוא על דרך המליצה כמאמר רז"ל (מגילה שם) "ליכא דידע לישנא בישא כחמן", כך חורמן מתחרו עם חמן.

91. ע"פ ב"ק קיה.

92. ע"פ דברים לב לו.

93. ע"פ מגילה יג.

יִתְאַוּהוּ כָּל רוּאִים. מִזֶּה דְנָה שְׂדֵבְרֵי הַנֶּחֱשׁ
אִמָּת, וְתִקַּח מִפְּרִיו וּתְאָכְלָה וְתֵתֵן גַּם לְאִשָּׁה
עִמָּה וַיֹּאכְלָה:

ודקדק הכתוב לומר עִמָּה, נראה כי
עִצָּה גדולה עִשְׂתָּה, כי: אם היא נתפתית
לְקַלּוֹת דַּעְתָּה - לא יתפתה אדם [הראשון]
בשכבר שמע הַצְּוִי מִפִּי הָאֵל, וכל השגגות
שדבכריה ירגיש בהם, כי הוא - נאמרו
לו הדברים במתכונתם, וכי הוא צווי,
ושהפיתָה [היא] הִקְנִם. לזה הניחתו עד עת
היותה עמו בחברתו, ותאלצוהו בעת רתיחת
מבעו לְחִבּוּרָה, ונתנה לו [לאכול מפרי העץ].
וכן אמר הוא בהתנצלותו (ג' יב): הָאִשָּׁה אֲשֶׁר
נָתַת עִמָּדִי הִיא וְגוֹי. ולכאורה התנצלות
של הכל היא זו, אלא שדקדק לומר (עמ) ["עִמָּדִי"],
רוצה לומר: אתה גרמת - שיצרתנו
על התכונה הזאת, ולא יכולתי לסבול:

ולפי דברי רבותינו ז"ל (מדרש שמואל
יב ב, ורש"י כאן) נִתְּנָה לְכָל הַבְּהֵמוֹת וְחַיִּוֹת
וְעוֹפּוֹת וְאֶבְלָו. וְעוֹף אֶחָד יֵשׁ - שֶׁלֹּא רָצָה
לְאֹכֹל - וְהוּא יְהוֹלֵל, שֶׁעָלִיו נֹאמַר (איוב כט
יח) "יִכְחֹל אֲרֵבָה יָמִים". ובאמת שהדברים
רחוקים מהשכל, כי הַצְּוִי אינו כי אם לאדם,
ואם אכלו בעל-כרחם מחסרון ידיעה - למה
יַעֲנֶשׁוּ. ונראה שדבכריהם ז"ל במשל ומליצה,
והכל סובב על הַפְּנִיָּה שֶׁהָאָדָם בְּעוֹלָם הוּא
עָקֵר הַמַּחֲשֶׁבֶת, והכל נברא לצורך האדם,
ולזה כשאכל אדם ונגזר עליו מה שנגזר, גם
על כל בראי עולם עבר כוס התרעלה, כָּלָם

יִוְדַע אֱלֹהִים וְגוֹי, רוצה לומר: את אמרת
שאמר לכם 'פֶּן תָּמוּתוּן', והנה מוסכם כי
האל 'לא תבצר ממנו מִזְמָה'⁹⁵, ואיך יסתפק
במבע דבר-מהדברים. ולזה אמר: אני גוזר כי
'לא מות תמותוּן', ואם תשאלני למה הפחיד
אתכם בשקר, [תשובתך] כי יודע אֱלֹהִים
כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עֵינֵיכֶם וְגוֹי,
וקנא מכם לבלתי היותכם שְׁלָמִים, ולזה
אמר כי יודע אֱלֹהִים כי ביום אכלכם וְגוֹי,
[כי] הראשון - סתירה, והשני - טעם, והוא
מבואר:

ואמר וְתִרְאָה הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ
לִמְאָכָל וְגוֹי וְתִקַּח מִפְּרִיו וּתְאָכְלָה וְתֵתֵן
גַּם לְאִישָׁהּ עִמָּה וַיֹּאכְלָה וְגוֹי וּלְאָדָם
אָמַר כִּי שְׂמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ וְגוֹי וְאֵל
עָפָר תִּשׁוּב (ג' ו-יט). אמרו במדרש (ב"ר יט
ד) "וְתִרְאָה הָאִשָּׁה - רֵאשִׁית דְּבָרֶיךָ שֶׁל נָחֶשׁ".
עד כאן לשונם. ויש להקשות, שהכתוב לא
כן אומר, כי אם וְתִרְאָה הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ
לְמֵאכָל. ונראה שדעתם ז"ל כי אומרו כי טוֹב
הָעֵץ היא טענה שהוסיפה חוה מדעתה כדי
לקבל דברי הנחש. והיא: [שכִּינִין] שראתה
טוב-ראות העץ למאכל מהרכוך והמתוק,
אשר כל רואהו עוֹדוֹ בכפו ובלענו⁹⁶, אמרה:
אי אפשר שיהיה גדול הפרי ההוא לבטלה
ולענין אחר חוץ ממאכל, ולא יהיה פְּמִצִּיאוֹת
דבר לבטלה. ועוד לו - מיופיו ועמידתו על
הצורה הנכונה אשר כל רואהו יחמדהו,
ולא יעשה המציאות פועל להזיק אחרים כי

נגררים אחריו, ועוף זה ישראו בו מהפלא מאריכות ימיו - עשו משל באלו לא אכל.

והוא אצלי ביאור מאמר רבותינו ז"ל בבראשית רבה ריש סדר תוריע שאמרו שם, **אדם הראשון היה מזורח למערב ומצפון לדרום, וממלא חלל כל העולם כולו, שנאמר** (תהלים קלט ה) **אחור וקדם צרתני. מצפון וכו' - שנאמר** (דברים ד לב) **ולמקצה השמים. וממלא חלל וכו' - דכתיב** (תהלים שם) **ותישת עלי כפכה. עכ"ל.** והוא קשה מאד, דאם כן - כל יצורי עולם היכן היו נתונים. אבל כל דבריהם ז"ל במשל ומליצה, שרוצים לומר שכל מה שברא הקב"ה בעולמו במזרח ומערב צפון ודרום וכל החלל כולו - בשביל האדם, ואין שם דבר שנברא לצורך עצמו, כי אם לצורך מין האדם שהוא בעל שכל והכרה. ומאמר רבותינו ז"ל (חגיגה יב) אינו זה, דהתם דרשו מ"ותשת עלי כפכה" כיון שסרח, והכא דורש לשבח, שכפת הרקיע היתה עליו, שראשו מגיע השמימה:

והנה זה פננת אדם באומרו **ויקרא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה כִּי הִוא הָיְתָה אִם בָּלָ חַי (ג כ) ויש להקשות, דמה זו סמיכה שסמך שמה לקללתו שנתקלל קללות עצומות, ובמקום שהיה לו לגרשה ולדחותה מעליו, קרא לה שם גדלה וכבוד, הִזָּה פוֹעֵל חכם? ועוד, אומרו **אִם כָּל חַי וְאִינָה כִּי אִם אִם בְּנֵי אָדָם וְלֹא אִם כָּל חַי.****

ולכן נראה כי בכעסו ושיחו קרא לה שם,

ועל דרך סגי-נהור לסומא, ולהיות שֶׁהִבִּיאה מיתה לעולם לכל החיים כמו שהקדמנו, לזה אמר: **יֹאמֶר לְהַקְרִיא לָהּ הוֹרֵגָתָ, כִּי הִיתָה אִם וּסְבָה לְכָל מוֹת, וְעַל דֶּרֶךְ 'סְגִי-נְהוֹר',** במקום קפדנותו - שם ענותנותו, [שכדי] שלא להשיאה שם רע בכל העולם - הסתיר הדברים וקראה חוה.

ועל דרך רמז קראָה חוה בנימטריא י"ט, כי-כן חִבְרָה לָאָדָם - לא תבא לו עד עכור י"ח שנים ונכנס בשנת י"ט, כאומרם (אבות ה יח) בן שמונה עשרה לחופה. והוא שאמר **כִּי הִיא הִיתָה אִם כָּל חַי, שהאשה לאדם -** במקום אמו, וזהו **אִם כָּל בֶּר חַי לחופה.**

ועוד יש לפרש חוה מלשון חוּיָא, כי היא נתפתית בנחש ותהרג בנחש. ואשר נתפתית חוה מאכילתו [הוא] מהיותו ראוי למאכל, [וכבר נתיישב עם מה שהקדמנו כי עין הדעת לא היה אֶסּוּרוֹ אֶסּוּר עוֹלָם, אך רצה האל שִׁיקְנָה האדם הדעת בהדרגה מיום ליום ומחודש לחודש. ואם גדל האדם וקנה דעת שְׁלֵמָה - מאליו היה מתירו לו כמו שהתיר הבשר לדור המבול:

והוא הנרצה במה שאמר (קהלת א יח) **כִּי בָרַב חֲכָמָה רַב כַּעַס, יוֹסִיף דַּעַת יוֹסִיף מְכַאוֹב.** והוא מבואר, כי לפי שהרבה האדם לקנות דעת קודם זמנו - רב עליו כעס האל, ומשם תדע כי כל המוסיף דעת יוסיף מכאוב, וסימנא מלתא היא⁹⁷ עשה שלמה המלך ע"ה. גם הודיענו כי היא סבת [הטא] אדם

יכולת עמוד. כששמע רבן יוחנן בן זכאי, אמר: יפה דרש בן אחותי. עכ"ל:

וצריך להבין מה היא הדרשה שדרש, שעליה שפחו, ואין כאן חדוש. ובמה שכתבנו נתיישב. והוא, דלכאורה אין כאן תלונה רבתי על אדם הראשון, שאין דומה אסור עולם לאסור לזמן, ואיך דמה אסור עין הדעת לאסור ערלה. ובמה שכתבנו נתיישב שפיר, כי הוא ז"ל עין בכתובים ככל אשר כתבנו, ודן שלא היה אסור עין הדעת אסור עולם, כי אם אסור שנים' בשני ערלה. ולזה כששמע רבן יוחנן בן זכאי דרשו - לסתום פה העוררים עליו לומר שאין דומים - אמר: יפה דרש בן אחותי:

ועל דרך זה נוכל להבין מאמר רבותינו ז"ל בגמרא (שבת נה): **אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: מפני מה קנסת מיתה על אדם הראשון? אמר להם: מצוה קלה צויתיו ועבר עליה. אמרו לו: והלא משה ואהרן שקיימו כל התורה כלה ומתו? אמר להם: "מקרה אחד לצדיק ולרשע" (קהלת ט ב). עכ"ל:**

ויש להבין בו מה פננתם לשאול - מלאכי השרת, אם על העונש מעיקרא למה אמר לו "כי ביום אכלך ממנו מות תמות" - מלבד שאין זה קושיא, כי 'מי יאמר לו מה תפעל'*, עוד [קשה ש]לא יתכן תשובת ה' "מצוה קלה צויתיו" וכו' - בשכבר ידעו זה, ועל זה

הראשון, כי רצה האל להודיע לאדם חסרונו לכל יטעה בעצמו ויתגאה, וכאומרם (יומא כב): **"אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו"**, מהטעם הזה - לכל יפול ברשת הגאווה, ויכמו שסיימוה שם "שאם תזוז דעתו עליו, אומרים לו חזור לאחוריד".

מהטעם הזה רצה האל שיפרא האדם חסר דעת מתחלה, שאם יתגאה - אומרים לו חזור לאחוריד, על דרך "דע מאין באת - מן הפה סרוחה" (אבות ג א). ולפי שאדם הראשון הקדים ודחק השעה, השעה דחקתו (עי' ברכות סד).

והוא מה שכתוב באומרו (משלי כ כא) **נחלה מבוהלת בראשונה, ואחריתה לא תבורך**, כי הדעת - [ש]היא הנחלה העיקרית [כאומרם (קה"ד ז א)] "דעת קנית, מה חסרת?" - הוא הנחלה שהיתה מבוהלת בראשונה, שהקדים האדם לקנות דעת, לזה ואחריתה לא תבורך, כי גרם מיתה וקללה באחרית ימיו. ולזה אמר: הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע, יאמר - כמונו שנבראים בדעת שלמה מתחלת בריאתם, כי כן המלאכים:

והוא הנרצה לרבותינו ז"ל בבראשית רבה (כא ז): **אמר רבי (יהודה בן פדיא) מי יגלה עפר מעיניך אדם הראשון שבניך ממתניין לערלה שלש שנים, ואתה לא**

יאמר לו מה תעשה".

98. ע"פ נוסח צידוק הדין ב'סדר רב עמרם גאון' ומחזור ויטרי'. ובקהלת (ח ד) הנוסח הוא: "ומי

מקשים. ואם הקושיא על לבסוף, [שלאחר שקנס, הקשון] "למה קנסת" - כבר ראו, וגלוי הוא הטעם.

וגם יש להבין קושיתם "והלא משה ואהרן" וכו', והלא גם להם מקצת עון אשר חטאו, כאומרו (במדבר כ"ב) "עון לא האמנתם בי" וגו'. ועם שעל כל פנים, האומר זה - סובר שחטא "לא האמנתם" לא יחויב מיתה, כדקאמר בש"ס (שם) "הוא דאמר כהאי תנא דאף משה ואהרן בחטאם מתו", מכלל דתנא דמלאכי השרת סבר דמשה ואהרן לא מתו בחטא - מכל מקום קושיא לתנא דמלאכי השרת, באיזה כח מקשו ממשה ואהרן.

ודרכים רבים ראיתי למפרשים ויש בהם דוחקים עצומים, ובפרט מה שפירש בזה הרב בינה לעתים, שאחר המחילה כתב בזה דברים שאינם ראויים אליו ולא לספרו הנכבד, ויש להקשות על פירושו:

ועל פי הקדמתנו מתיישב, בתוספת ביאור. והוא, דמלאכי השרת ידעו [והכירו] בחסרון-דעת אדם הראשון קודם אכילת עץ הדעת. מוסף על זה, היותו ראשון לנבראים - לא נודעה לו יד ה' החזקה לעובדי רצונו. וכבר נודע משל לרופא שאמר לחולה: "אל תאכל צונן וכו' שלא תמות בדרך שמת פלוני, זה וזו וכו' כמו שכתב רש"י בפרשת אחרי מות (ויקרא טז א). מוסף על זה - שלא ראה מי שקדמו שעצר תאותו ורצונו לצווי הבורא. מחקר מכל זה - שאין ראוי לקנוס מיתה לאדם הראשון, [לפי] שהיה קרוב לשוגג כמעט.

וביאור קושיתם, ודאי שהיא על הצווי מעיקרא: למה קנסו ה' מיתה, ודי היה בצוותו [אותו]. ולפי שהשאלה היא: "למה אמרת לו שכאשר יאכל ימות", השיבם בלשון עבר "מצוה קלה צויתיו", רוצה לומר שמה שאמר לו שאם יאכל ימות, [לפי] שכך הדין נותן שימות, שהרי מצוה קלה צויתיו.

ואופן תשובתו יתבאר מפנים אחרים לומר כי: דבריהם טובים ונכוחים לערך המצוה, אך לו שקלתם [זה] עם קושי המצוה וקלותה - הייתם מחייבים אותו, כי מצוה קלה צויתיו. ולזה הוצרך להאריך לומר מצוה קלה, כי כבר ידעתי מה שידעתם, ולא החמרתי עליו, אך מצוה קלה צויתיו ועבר עליה. ולזה היה ראוי לחייבו, כי אין זה אלא אפקירותא, ומזלזל בכבוד הבורא, שלא יירא ממנו בדבר נקל לעשותו, כי השבעתיו מכל מיני מאכל מכל עץ הגן, ומנעתי ממנו עץ אחד [בלבד]:

הנה המובן מכללות דבריו יתברך [הוא], כי לא נתחייב אדם בעצם על עוברו על המצוה, אך התחייב על מה שמובן מענינו מחסרון אימתו יתברך בקרבנו, והיותו נקל בעיניו דברו. לזה באה קושיתם בעצם ממשה ואהרן שקיימו כל התורה בלילה, שעם קושי התורה ותוקפה ועוצמה - קיימוה בלילה, משם יודע אימתו יתברך שהיתה בקרבם, ולמה אם-כן מתו, שהרי אותו המעט שהיה בידם - כמעט אונס הוא, ולא נתפסו עליו אלא לגדלתם, על דרך "וסביביו נשערה מאד" (תהלים נ ג), ולא היתה מיתתם עליו, חלילה לאל מרשע לדון האונס והקרוב לו ברצון.

והשיבם: "מקרה אחד לצדיק ולרשע", שכל העולם צריכים להיות בשוה, כי אינו מהיושר שיחיו איזה בני אדם, ואיזה ימותו, מצורף לזה שיהיה זה 'שורש פורה ראש', ה'שניות' בר-מינן ח'⁹⁹:

ועל דרך הרמז אמרתי מענין עץ החיים ועץ הדעת שניהם בתוך הגן, ואכילת אדם מעץ הדעת והתחייבו מיתה עליה, נראה כי אלהינו יתעלה - בברוא אלהים אדם על הארץ בחכמה ובתבונה ובחריפות גדולה והתפלספות יתרה ודקות המחשבה ועומקה, לדרוש ולתור בכל אשר נעשה תחת השמש, ברוך הבורא היוצר העושה ישתבח שמו - הנה הוא ברא החכמה הזו בלב בני אדם, להתבונן ולהכיר בנפלאותיו וביצוריו ובמעשיו. והנה ידע יתעלה כי לא תבצר המחשבה מלדרוש באלהיות ובטבעיות עד מקום שידה מגעת. אך 'פן יהרסו אל ה' לראות'¹⁰⁰ לדבר סרה על בורא עולם יתעלה-שמו כאשר קרא לאריסטו ואפלטון וחבריו, כי עם היותם חכמים מחכמים בחכמתם ועומק שכלם עד לב השמים - עם כל זה מעדו רגליהם ודברו סרה נגדו יתעלה, ולא במרד ולא במעל, כי אם לפי מה שחייב שכלם האנושי:

ומחסדו הגדול עלינו אנחנו זרע אברהם אבינו ותלמידי משה רבנו ע"ה, הבדילנו מהם ומהמהם, ונתן לנו תורת אמת משפטים

ישרים ותורות אמת חקים ומצות טובים, אשר מכח דעות התורה הקדושה חזר כל חכם-לב לאחוריו מכמה דעות וסברות נפסדות. מי האיר עיני רבנו הגדול הרמב"ם ז"ל בהתפלספותו התמימה והישרה בספרו המורה לצדקה, אם לא התורה השלמה. מי פקח עיניו של הרב - אשר עלה בסערה לשמי החכמות כלם והורידן לארץ, הוא ר' יצחק הפנגרי ז"ל חבר למלך אלכזר - אם לא תורתנו התמימה. ושאר כל הפילוסופים האמתיים כלם, רבנו לוי בן גרשום וחבריו יזהירו כוזהר הרקיע, אשר לולי התורה הקדושה - כמעט נמיו רגליהם אחרי הפילוסופים הקדמונים, יען שכל דבריהם דברי חכמה מהקש השכל ומופתיו.

וזה לשון הרב החבר למלך כוזר בהשיבו למלך (מאמר א אות סד): אמר הכוזר: וכי זה מחייב שלא נאמין לאריסטו בחכמתו. והאריך [החבר] בתשובתו הרמה, ואלו דבריו שם (אות סה): אמר החבר: כן, מפני שהטריח את שכלו ומחשבתו בעבור שלא היתה בידו קבלה ממי שיאמין בהגדתו, וחשב בתחלת העולם וסופו, והיה קשה על מחשבתו לצייר ההתחלה, כאשר היה קשה גם כן הקדמות. אך הכריע הקשותיו הנוטים אל הקדמות במחשבתו המופשטת, ולא ראה לשאול על מנין שני [לשון שנים] מי שהיה לפניו, והואך נתיחסו בני אדם. ואילו היה הפילוסוף באמה שינחל מקבלות ומפורסמות שאינו

כנלע"ד שהיא פגנת הגהמ"ח ולה"ה. וצ"ע.

100. שמות יט כא.

99. ה'שניות' הן העריות דרבנן: אם-אמו ואמה וכו' (יבמות פ"ב מ"ד), שיתרבו מרוב אריכות הימים.

יכול לדחות אותם - היה מתעמק בהקשותיו ומופתיו להחזיק החדוש עם קשיו [לשון קושי] כאשר החזיק הקדמות אשר היו יותר קשה לקבל. עכ"ל:

הנה מתבאר מדבריו ז"ל, כי המפורסמות והמקבלות שהיו בישראל הן המה היו למאורות לפנייהם לבלתי נמות אחרי הקש השכל ומופתיו. והנך רואה שגם הפילוסוף ההוא - לפי מה שספר - (כ) חזר ממקצת דבריו אשר היו חולקים על תורתנו, כי שמעון הצדיק הפהו לדרך האמת, כמו שכתב שם המפרש קול יהודה יעין שם:

מגיד מראשית אחרית¹⁰¹ שם לרמו וסימן על זה בתוך הגן [את] עץ החיים - היא תורתנו השלמה "עץ חיים היא למחזיקים בה" (משלי ג יח), ועין הדעת - היא תורת השכל, היא הפילוסופיא אשר על אדני הדעת והשכל מורכבת, ושאר עצי הגן - הן הנה החכמות. הנה הזהיר לאדם: שמפלאם יאכל, אך עין הדעת - אליה לא יקרב, כי תדיחנו מאחרי ה' אלהיו, וביום אכלו ממנו מות ימות, כי תביאנו לידי כפירות גדולות אשר ידיחוהו מהעולם הזה ומהעולם הבא, וזהו כפל המיתות [שאמר "כי ביום אכלך ממנו מות תמות"]. והאשה - היא החומר, הוא אשר נוטה לעיוניות, והיא נתנה לאדם מן העץ ואכל, והיה עונשו מיתת דורות. לכן כל רואה ישים אל לבו להיות תמים עם ה'

אלהיו, לבל יקרב לעץ הדעת, כי אם מעין החיים, ואכל וחי לעולם:

וכלפי שאמרנו כי לא הוזהר האדם מעין הדעת כי אם בתחלת ימיו, יבא הדבר מכון היטב כלפי עצת רבנו הרשב"א ז"ל, שלא ילמוד האדם החכמה ההיא [הפילוסופיא] עד שייהיה בן כ"ה שנה, כאשר האריך בתשובותיו שם (ח"א סימן תח). ואז ודאי - אחר שמלא לבו, וכליותיו נובעות חכמת התורה - אז נאה ויאה ללומדה וחובה ללומדה, כאשר האריך ברוב תועליותיה הרב המליץ בלשונו לשון הזהב, בהתנצלות להרשב"א זלה"ה, הוא הרב ר' ידעיה זלה"ה עין שם.

ועוד אני הקטן אומר, כי מתועליותיה: כי תדריך האדם לעיונים אמתים בפירוש הפסוקים ובפירוש מאמרי רבותינו ז"ל בדברים קרובים אל השכל נומים לאמתות, וכמשה כבדו יכבדו ממנו כל פירוש זר ורחוק, הגם כי ימתק לחיד בדברי חדודים ובעיונים ובהרכבות של רוח, לספק קבל בקבל ונימא בנימא כאשר נמשכו לזה רבת מבני עמנו, שכחו דברי הראשונים ומעשיהם ועיונם, החליפו טוב בהפוכו, ולא ישימו אל לבם פירוש הפסוק על אמתתו ועל מכוננו. ועיני ראו ולא זר, ידרוש הדורש שתים ושלוש שעות, ולא תעלה מדבריו באמתות פסוק אחד או מאמר אחד 'כמה דמסיק תעלה מבי כרבא¹⁰² (יומא מג). וה' יכפר בעד:

101. ישעיהו מו י.

102. פירוש רש"י: כמה שמעלה השועל ברגליו כשדורם על שדה ניר.

רבים". ונראה שבאומרו **אַרְבָּה** הוא צער נוסף לישראל, שיצטרכו טבילת ארבעים סאה בימי הקור והשלג:

וְאֵל אִישׁ תְּשׁוּקָתָךְ וְהוּא יִמְשֹׁל בְּךָ
(ג טו). יש לפרש במאמר רבותינו ז"ל (קדושין ז) "אתתא בכל דהוא ניהא לה" ואמרינן (שם) "טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלו", לזה אמר שיש לה רעות צרות זו לזו: שלפי שהוא מושל בה, היה לה לברוח ממנו כמטחוי קשת כאשר יברח העבד מאדונו, והיא לא כן, [אלא] ואל אישך תשוקתך אף שהוא ימשול בך. ועוד יש לפרש שהוא תובעה והיא אינה תובעתו. ולזה, היא יש לה תשוקה, לא כן הוא - שבידו למלא תשוקתו:

ועוד יש לפרש במאמר רבותינו ז"ל (נדה עא) "בשכר שמשחין על הכמץ הויין להם בנים זכרים", שלפעמים כשגומר האדם ביאתו, האשה עדין לא הזריעה ויש לה צער. ולזה אמר: אל אישך תשוקתך, תשוקתך מסורה ביד אישך ובו הדבר תלוי, והוא ימשול בך - שבידו למלא תשוקתו, ואף שהיא מיהרה לגמור ביאתה - אין לו מונע מצד זה:

וּלְאָדָם אָמַר בִּי שְׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ וְתֹאכַל מִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲדֹנָהּ וְהָיָה כִּי תֹאכַל מִמֶּנּוּ כָמוֹת אִשְׁתְּךָ (ג יז). רצה

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים אֶל הַנָּחַשׁ כִּי עָשִׂיתָ זֹאת אֲדֹנָי אֶתָּה מְכַל הַבְּהֵמָה וגו' (ג יח). הוא יתר, דבאשה לא אמר "כי עשית זאת". ובאדם אמר "כי שמעת לקול אשתך"¹⁰³. וצריך לידע למה. ונראה במאי דאמרינן (סנהדרין כט) "אין מוענין למסית", דהיה רוצה למעון: "דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין". לזה אמר ויאמר ה' וגו' כי עשית זאת, לא כמו שעלתה על דעתך שלא עשית מאומה [במענת "דברי הרב" וכו'], אך האמת "כי עשית זאת":

ועוד יש לפרש במאי דתנן (אבות ה יח) "ירבעם חטא והחטיא את הרבים, חטא הרבים תלוי בו". לזה אמר: לא די שהפתה לאדם, אך גם החטא של עץ הדעת תלוי בו [בנחש], וכאלו הוא נצטווה על עץ הדעת ואכל ממנו. וזהו כי עשית זאת - החטא בעצמו [שאדם אכל מעץ הדעת] - כאלו הוא [הנחש עצמו] עשאו [ואכל הוא עצמו מעץ הדעת].

אֶל הָאִשָּׁה אָמַר הָרְבָּה אָרְבָּה עֲצָבוֹנָךְ וְהִרְגִּי בְּעָצֶב תִּלְדִּי בָנִים וְאֵל אִישׁ תְּשׁוּקָתָךְ וְהוּא יִמְשֹׁל בְּךָ (ג טז). [באומרו **עֲצָבוֹנָךְ**] נראה שכן לדם נדות שבאדם, [שנתקלל בו] יותר מכל בעלי חיים. ובאומרו **הָרְבָּה כִּיֹּן לָדָם** ויבות [דכתיב] ביה [ויקרא טו כה] "ואשה כי יזוב זוב דמה ימים

¹⁰³. והנה על זה לכאורה לא תירץ הר"ב זלח"ה דבר. אולם נראה מכין השטין שפננתו ז"ל לתרץ שעל אדם הראשון פשיטא שיש למעון עליו "דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין", וזו היא בעצם

טענת השו"ת עליו "כי שמעת לקול אשתך" ולא לי שאני הרב. ומאידך, לנחש חסם טענה זו עצמה, כי אין מהפכין בזכותו של מסית.

שכן כשתהיה נדה זוכה בלא עת נדתה. וכן גם כן קללות האיש - מגיע [מהן] צער לאשה, [כין] כשיצטער ולא ימצא [במה להתפרנס] - בא לביתו ברעם וכעס וכיוצא:

מאלהים אשאל ינחנו במעגלי צדק למען שמו, לבנו בתורתו ונאומו, ויעזרנו על דבר כבוד שמו. אמן כן יהי רצון. ברוך ה' לעולם אמן ואמן:

פסוק ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לעלם בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה (ו' א) התבאר ע"י הגהמ"ח זל"ה בכמה אופנים באורך לקמן ריש פרשת נח. עין שם

פסוק ויבא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום (ו' ה) התבאר ע"י הגהמ"ח זל"ה בכמה אופנים באורך לקמן ריש פרשת נח. עין שם

לרמוז מאמר רבותינו ז"ל (שם) "כל ההולך אחר עצת אשתו נופל בניהנם", והקישו בגמרא מאומרם (כ"מ נט.) "אתתך גוצא גחין ותלחוש לה" וכו'. ותירצו "הא במילי דשמיא" - אין לשמוע לה. לזה אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ וגו', [לזה] יש לך עונש. מזה יקח מוסר שלא ישמע לה בשום דבר שיש מילי דשמיא:

ועוד רצה לרמוז לו שמדה כנגד מדה מענישו, שלפי ששמעת לקול אשתך ורצית למלאה רצונה, גם אתה תכלה כל ימך בעשיית רצונה [אחר שבזיעת אפך תאכל לחם וגם בזיעת אפך תאכיל את אשתך לחם].

ארורה האדמה. תהיה הפרנסה קשה, ותהיה ירחים בצוארו¹⁰⁴. ולהיות שכל קללות האשה מגיע מהם צער לאדם - לזה אמר ולאדם אמר בוי"ו העמוף, ליתן את של זה בזה ושל זה בזה, כי כל קללות האשה ירבו הצער לאיש, כי כשהיא מרוחקת ממנו - לא ימצא [עזר] לשמשו כראוי. וגם תמיד עיניו רואות ביופיה ולא יוכל ליגע בה, וכל

